

MÁRKUS BÉLA

„a föld örökre megőrzi testünket,
ha most megőrzi”

Cseres Tibor háborús költészete

(1. rész)

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

Cseres Tiborról, a költőről alig vett tudomást az irodalomtörténet, pedig az indulása sikeres volt, az első kötetét (*Tájkép, elől guggolva én*, 1937) a Pesti Napló és a Válasz kritikusai mellett – a szokásos levelezőlapján – Veres Péter is dicsérte. A második könyve, a *Zöld levél árnyéka* 1942-ben jelent meg, visszhangja a háború zajában alig volt érzékelhető, ahogy azoké a költeményeké sem, amelyeket különböző folyóiratokban (Kelet Népe, Magyar Csillag, Sorsunk) vagy – a legtöbbször – a Jékely Zoltán és Szabédi László szerkesztette kolozsvári Termésben közölt. Feltehető, hogy főként ezeknek az összegyűjtésére gondolt, amikor a Szépirodalmi Kiadó gondozta életműsorozata záró kötetét a verseinek szánta. A szándék – halála miatt – szándék maradt. Posztumusz kiadásuk mindenképp érdemes vállalkozás volna, hiszen háborús költészetünk figyelemre legméltóbb darabjai közé tartoznak.

ZÖLD LEVÉL ÁRNYÉKA

Az első kötetet egyszerre méltató és elmarasztaló, előbb „csapzott és göröngyös formában” látó, majd a „kész formanyelvét” észlelő Vajda Endre hasonlóképpen vélekedik a versek hangoltságáról és stílusáról is. Nyomott horizontjuk, sötét szociális háttérük úgy rajzolódik ki, állítja, hogy a beszélő „egyszerűen felsorolja a tényeket” – s legjobban ezzel, így vádol, a kijelentő mondatokkal (VAJDA Endre, *Tájkép, elől guggolva én, Válasz, 1937/4, 506.*). Érvéleése, ha már vádat említ, az áldozatok elősorolásán túl kiterjedhetne a vétkesek, bűnösök gyanúsítására, netán megnevezésére is, ám erre a versek világának élet- és létszemlélete nem teremt lehetőséget. Ha másképp lett volna, akkor talán Veres Péter is határozottabb az eszmei-ideológiai szempont érvényesítésének javaslatában, miután 1937 elején keltezett levelezőlapján igen elismerő szavakkal illette a frissen megjelent könyvet. A Cseres-hagyatékban őrzött levél írója szerint a versek „kivételesen érett, higgadt és mély intellektust árulnak el, olyan egyszerű, tiszta nyelven szólnak, amilyeneken kevesen beszélnek ma Magyarországon”. Hogy milyen eszmeiségű alkotások váltották ki az elismerését, áttételesen bár, de erre utalhat, amikor azt tanácsolja, hogy ha vannak olyan versei, amelyek itt – nyilván: Magyarországon – „aggályosak”, akkor azokat küldje Gaál Gábornak. Ajánlhatná, persze, a Választ is, vagy toborozhatna szerzőket az éppen ekkor induló Kelet Népének, ám a kommunista befolyás alatt álló Korunkra hívja fel a figyelmet. Tudatja, milyen okból: „Egyáltalán, meg kell ismernie a mi világnézetünket teljesen, mert teljes irodalomhoz a teljes szociológiai kultúra kell.” Végül az eredeti költői látás és kifejezőkészség ismételt dicsérete után mintegy megjósolja: „ha majd lesz elég élménye és áttér a prózára, nagy dolgokat fog csinálni”.

A Békésmegyei Közlönyhöz került Cseres (aki verseit Pálos Tibor néven jegyezte) mintha értett volna a szóból: első verse *Az állásnélküliekről* címet viselte, akár egy szociográfiai riport vagy portrészorozat. (Ugyanez *Állásnélküliek* címen megjelent a Válasz 1937/7–8-as számában.) A többes első személyben, azaz képviselési szerepben beszélő úgy regisztráltatja magukat, mint akik „az ország bőre alatt görcs vagyunk, / csomó. Se számba venni nem bírnak, se lajstromozni. / Mint a kullancs, ragadunk, csak agyon- / verni lehet minket vagy kettévágni s nem kibogozni.” Égi mannával táplálják maguk, ünnepeken krumpli van, káposztából torzsa, tésztaétekből morzsa jut – éhség, nélkülözés az osztályrészük. Életük: céltalanság, lödörgés. „Tíz ujjunk közt csurgatjuk az időt.” Hajuk fakul, karuk gyengül – „De lábunk bir és nem érne utól / senki, ha futunk. Mert nem egy, nem ember, csak láb leszünk” – szinekdoché jelzi, mintha nem is egész embernek tartaná magukat. S oximoron a „nyálkás ígérettel”, vigasztalással, hitegetve eléjük rajzolt távlat: „Nem emlékszünk a jövőendő időkre.” Aztán, csattanóként, ismét az ember lefokozása. „Ki tart számot szívünkre és tüdönkre, / ki vizs-

gálja köldökünk sebét és erjedő kezünket?” A helyzetképnek nincsenek indulatosan meghúzott vonalai, lázadásra buzdító alakjai – a felvillantott „sok pohos” viszont torzképbe kívánkozna, ha „világnézetileg” szembeállítaná az állásnélküliekkel őket.

Aligha Veres Péter jövendölésének köszönhető – hiszen egy-két tárcája már korábban is megjelent –, hogy a lírával való újabb próbálkozást követően folytatta a kísérletezést a prózával. Nagy munkára vállalkozott: regényt írt. Nem először egyébként. A *Parázna szobrokról* beszélve árulja el, hogy húszéves korában, azaz 1935-ben alkotott hozzá hasonló „modorban” egy – maga jellemzi így – „anarchisztikus, szado-mazochisztikus” kisregényt. Hőse egy vak hadirokkant volt, koldus, falu bolondja, aki egy kazal tövében „végiggondolja, végigéli aznapi, holnapi, múlt havi, múlt évi s jövő évi cselekedeteit, csatározásait” (DÉRCZY Péter, *Regényelméleti megfontolások nélkül* [Új Tükör, 1982. ápr. 25.], CSERES Tibor, *Perbeszédék és párbeszédék*, Szépirodalmi, Budapest, 1986, 572.). A hetilap, a Magyarország nem vállalta a „mélylélektani” munka (folytatásos) közlését – a foglalóul kapott tíz pengő maradt meg emlékül. Második regénye, a Békésmegyei Közlönyben 1938. január 4-től március 5-ig folytatásokban közölt, negyvenkét részes *A kapaszkodó*, úgy tetszik, kiesett írója emlékeinek tartományából: sehol sem említi. Pedig ha másért nem, azért muszáj szóba hozni, mert a szerző később – bevált gyakorlata lett ez, okos ökonómiaja jegyében – több novellát épített a cselekmény vázára. Például a *Dinnyecsőzt*. Ez ugyanúgy az 1952-es kötetében (*Tél és nyár*) jelent meg, 1937-es dátumozással, mint a *Gyermek születik*, ahol valamennyi szereplőnek az első személyű történetmondó által elbeszélte története egyezik a regényével. Egy alkalmi munkákból élő, felszínesen gondolkodó ifjú férj számol be arról, mit érez első gyermeke születése előtt. „Ezzel aztán vége a szabad életnek”, gondolja, s hogy eddig csak megvoltak valahogy, „ha rongyoskodtunk s nélkülözünk is. De oda mentem, ahova akartam... Ahogy mondani szokták: szabad ember voltam addig, azt csináltam, amit parancsoltak.” Kissé léhán fog hozzá aztán a mindennapi betevő falat előteremtéséhez is, itt-ott segítkezik, tanyákban szerezne pénzt vagy eleséget, részes aratónak szegődne, s ha az ellenségnek tartott birtokos gazdáktól nem kap előleget, akkor az uradalmat választja, s viszi haza kölcsönzésekben a pár kilónyi szalonnát és sót. „Így született meg fiam, Mihály – s így lettem én szabad emberből cseléd” – a tehetetlenség is mondhatja ezt vele, bolondozhat kínjában, mint aki maga tehet arról, milyen a sorsa. Nem hárítja át a felelősséget másra, nem keres kapaszkodókat – ellentétben a Közlöny közölte kisregénnyel. Az itt végszavazó apának súlyosabb gondja van a cselédsorba jutásnál: csecsemő fia „megnyomódott vagy megfulladt” a dunyha alatt, s ha esetleg hanyagságból történt is így, a tragédia olyannyira megrázza, hogy véget akar vetni saját életének is. A sínek közé fekve, a vonat jöttére várva azonban látomása támad kisfiáról, aki „ahogy nőtt, rögtön csontvázvá változott”. A halálra ítéltség létbölcseleti gondolata kap nyomatékot akaratlanul is magasba tekintve. Az ég, amely a különféle mítoszokban – a Pál József és Újvári Edit szerkesztette *Szimbólumtárat* (Balassi, 2001) idézve – az isteni hatalom kifejezője, a világ szent rendjének jelképe, a kozmikus rend szabályozója, úgy jelenik meg az önkéntes haláltól visszarettenő apa fölött, mint ijesztő, kemény bura. „Rám borul, engem borít le, de olyan idegen és gonosz, hogy semmi közöm hozzá...” – veti el, hitetlenül az égbe mint mennyországba kerülés bizodalját, az örökkévalóság reményét. S miután kissé patetikusan tudatja, hogy keze feje nedves lett a szemétől, azaz sírt, azt suttogja magának: „mibe kapaszkodjam, miben kapaszkodjak én már ez után...”

Kisebb figyelemre érdemes apróság, hogy az előbbi három pont szemet szúrt ifjúkori barátjának, Löffler Miklósnak, aki a hozzá elküldött s feltehetően könyvkiadásra szánt kéziratot hosszan elemezte egy levelében (a levél Cseres Tibor hagyatékában található). Néhány kisebb-nagyobb kifogás – vagy, mint írja, kivetnivaló – után a regény befejezését szépnek, ám a szerzőhöz méltatlannak találta. A három pont – véleménye határozott – „kissé sötét, meddő, gyáva hitvallás”. Kérdése: ha az író „szocialista érzületű és gondolkodású ember”, márpedig tudomása szerint az, akkor „szabad-e, hogy ebből a világnézetből ne sugározzék semmi át a regény lapjaira”?

A szocialista gondolkodásból, ha a levélíró ezen a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételét és a forradalmi munkásmozgalom vezetésével a kizsákmányolás megszüntetését is értette, és nem csak az alsóbb rétegek anyagi viszonyainak, sorsának jobbítását, akkor bizony a későbbi versekbe sem sugárzott át szinte semmi. Igaz, szociális töltetű költeménye legfeljebb néhány akad ezen az alig több mint egyévnnyi, témakörök szerint tagolható pályaszakazon. A *Példa*, amelyet a napilap után több mint egy évvel közölt a Kelet Népe is (1939/9), és *A szegényekről* (amelyik a *Zöld levél árnyékában* majd *Másodszülöttek* címen szerepel) új vonása a mások nevében való beszélés,

képviselőjük hangsúlyozása. Mint az utóbbi versben: „Képükön sokasodtak, földükről fogytak a bárázdák. / Futóbolondokkal tegeződtek, az istent – magázták. / Koplalva, szomjazva álltak – mégis gyűlt az adósság. / Szavuktól felfordult gyereük, kezüktől meghalt a jószág” – a szegények bemutatása után a beszélő végül nyomatékosítja, hogy több „keserűséget” nem mond el róluk. „Követendőül, vagy rettentő példának nem építék / ide senkit (magamat se). Csak elnézem – hó, dér, hideg, / gonosz erdei szél lepi el a mezőt, a dombokat, / s a felhők alól dögölve hull le a pihés gondolat.” Szembetűnő a direkt, közvetlen politikai állásfoglalás elkerülésének szándéka a legkülönbözőbb stílus eszközök, grammatikai elemek használata révén. A „döglik” minden magyarázat nélkül az emberhez nem méltó élet, az állati létezés ígéje. A természeti jelenségekbe, képekbe érzések és ítéletes gondolatok vetítődnek ki. Vagy maguk viselkednek, megszemélyesítetten, gyámolítók gyanánt („A szél valami dalt dudolt”; „Megvakult házukban mind a tükör, a korsó berekedt. / Háztetőikről elvadultak a macskák s a cserepek”). Idézetek tanúsíthatják, hogy a színekdoché itt is kitértetett trópus, akárcsak az ismétlés alakzata. A kifejezőerő növelésére gyakorta alkalmaz pattogó tömondatokat, mintha az így közölt hírral felrázni akarna. A szintén gyakori áthajlások pedig az eligazítás, tájékoztatás, a részletesebb kifejtés formái volnának a változó ritmusú, szótagszámú és ütemű sorokhoz hasonlóan, miközben a gondosan megválogatott – olykor mégis erőltetett – páros rímek könnyeddé hangolják a szakaszok végkicsengését.

Más verseinek beszélői a szerző életrajzi tényeinek, eseményeinek közlésével akarva-akaratlan emlékeztetnek arra, hogy okkal formálnak jogot a szegények képviselőjére. Szószólóik, mert közülük valók. „Álltam pattogó gépzajban, olajos kabátban. / S voltam molnár. Puha tenyérrel morzsoltam a lisztet. /.../ Volt úgy: az ekét tartottam. Majd a vetőgépet. / Öt nyulós évszakra át nyomtam az íróasztalt” – sorolja az *Akadozva*, s hogy derűt lopjon a listázásba, a csónakoslegény, papnövendék, modell, nagydobos, hordár, házitanító mellé odarakja a hasonlóan megterhelő foglalatosságot: „szerelmes”. S hogy a nyitányban felvillantott örökös fenyegetettséggel – „mintha kivont, éles kardok között éltem volna” – való hősies szembeszegülés pózaitól szabaduljon, kétértelmű beszédbe kezd. Egy színpadias jelenetbe állítja magát: „Gyáva vagyok, ha a szuronyok rám kiabálnak, / visszabólintok, ha felém köszönnék a tiszték”, majd mintha a csendőrök előtt való fejet hajtás mentességül mondaná, tíz esztendő emleget: azóta „nyögöm már a szenvedő népet / s magam is vele nyöszörgök”. A gondolatrítmus párhuzamos vagy, más fogalommal, szinonimikus fajtájával, a rokon értelmű szavak ismétlődésével fejeződik ki egyazon gondolat: a vers alanya félelmében hosszú évekig csak halkán, siránkozva mert, bírt megszólalni. A költemény címe állítja: akadozva, vagyis nyögve, fojtott, megszakadó hangon, alig érthetően beszélt. A szószóló messze volt attól, hogy bujtogasson, lázítson. Ma is „fél / még egy-két porcikám, de lassan elfogy / a maradék rettegés, e gyermekbetegség tölem” – vet számot állapotával, s a célt is mint valami programot megfogalmazza: „Megölni mindent és megújítani. Ezt döngöm / s a mély út végén úgy törölném már homlokom porát, / elernyedtem ujjal, harcot, parazsat dajkálva és – / Nem mondom tovább.” Ugyanez az utolsó sor zárja a másik két, számozott versszakot is, itt refrénként a beszélő szabadkozásának számíthat: ha nem nyerte el a bizalmat, akkor abbahagyja a tervezgetést. A döngést – ami az ütés, a megveretés képzetéhez, ily módon, szinonima formájában a fájdalom jelzéséhez, a nyögéshez is kapcsolódhat. Valószínűbb azonban, hogy a halk s akadozó beszéddel rokon értelmű, azaz döng, döngicsél, züm-mög, mint egy darázs. A szóhangzások rétegében finoman hallhatóvá téve a dünnnyögést is – és innen már a hallucináció József Attila két sorához sodor: „dünnnyögj egy új mesét, / fasiszta kommunizmusát –”, aminek azért nehezebb ellenállni, mert pár hónappal előbb Cseres Tibor is megírta a maga *Születésnapomra* című versét.

De előbb még a *Mi lesz?* önmagával monologizáló alanya eleveníti fel a „napfényes tengeri táblák” közt végzett „szép tavaszi munkát”, a bűgő cséplőgépek hordta „lengé port”, a „lisztek duruzsló műhelyeiben”, a malomban a tréfa, a vidámság pillanatait, hogy minden „derítő hang” ellenére az elégedetlenség, a szorongató bizonytalanság hangulata uralkodjék el felette. Önmagával viaskodva az *Anyám* pólyás képére emlékeztetően a hiány fakasztotta szeretet teszi meghitté a záró sorokat: „Anyád hibás talán mindenért, miattad? / – Nem tehet rólam. Bár ő szült meg, / én hordom őt, mint halott gyermeket magamban / egyre szólongatva. – S onnan sincs felelet.”

Számadás a *Születésnapomra* is, ám az életrajzi élmények, események szinte teljes mellőzésével. Középpontba – Cseres huszonhárom éves ekkor – a múlt időt, sőt az elmúlást állítja: „Bocsásd meg, hogy így lomhán, tisztelet nélkül beszélem / el magamat, de mit bókoljak, mikor egyre öregebb

/ leszek és nyakamból nem csillog nyugalmat osztó érem." A lírai én az utolsó szóig – „nélküled” – fenntartja azt a látszatot, hogy önmagát szólítja meg, azaz a kívülálló helyzetéből készít számvetést. Hogy mi indítja erre, a felütés nem fedi fel, csak a változást jelenti be, hogy más irányt szab magatartásának, felfogásának, tetteinek: „Leválnak szokásaim, elhagyogatom az elveket.” A nyitó sor indoklásául előadottak aztán a beszédre térnek ki, ismételten kérve: „Bocsásd meg nyelvem alatt a köveket.” Mintegy vádolja magát a „meddő töprengések” miatt, hogy a „lényeg elsiklik” így – ezért programot fogalmaz itt is, helyénvalóbb szóval: szó. Újabb, többféle jelentésű szimbólumhoz nyúl, a háló kötéséhez, hogy „az áruhába öltözött // szavakból rabul ejtsem azt, ami az egésznek / értelmet ad. S azt, amiért érdemes karmot / növeszteni. S fáradnia a lábnak és az észnek.” A köznapi beszédet utánzó („élek s látom, változnak a játékszabályok”), a szembeállítások feszültségével is ható, ám mégsem ellentétes, hanem ún. haladványos gondolatritmusú beszéd mintegy munkafolyamatként jeleníti meg a hálószövést („Szüntelen nézni kell, mert szétfutnak a szálak”), hogy a csattanó ezt a jelképet elhagyva a természet képeivel búcsúzzon. Mégpedig a tavaszéval, a színekben pompázó virágokéval – ám a megújulás öröme mégsem lehet teljes, mert „minden rakott gally üres lesz nékem – nélküled”. E hangsúlyossá tett hiány miatt is titokzatossá válik a tegező formában megszólított személy, rejtélyé, hogy a beszélő mindvégig kitért az azonosításának lehetősége, bármiféle ismertetőjegyének bemutatása vagy legalább felvillantása előtt. Ezért a bizalmasan tegezett lehetne barát, lehetne – az udvarlást, a széptevést teljesen elhanyagolva – kedves. Leginkább mégis az lehetne, akit a vers foglalt címe emlékezetbe idéz: József Attila. S nem csupán a cím miatt, sőt, az alapján sokkal kevésbé, mint két fontos motívum, jelkép – az elv és a háló – alapján. Az „elhagyogatom az elveket” bejelentése az önmegszólító *Tudod, hogy nincs bocsánat* keserű javaslatának – „Vagy vess el minden elvet” – követéseként is értelmezhető, nyilván nem az egyetemes érvényű törvények, törvényszerűségek tagadásaként, hanem a szilárd meggyőződés lassú feladásaként. A *Bibliából* s annyi más mitológiából ismert jelkép pedig még közvetlenebbül köthető József Attilához, méghozzá a *Háló* című költeményéhez. A nélkülezés, az öregedés és az alkotás együtt szemlélése okán is – „Hull a hajam, nincs kenyerem, / tollam vásik...” –, főleg azonban a halászati eszköz ábrázolt tárgyiaságát sematizált látvánnyá emelő sorai miatt: „Idegeim elmerítem, / mint a hálót, / hust fogni s a nehéz vizen / könnyű álmat.” A hétköznapi tapasztalatok jelzése – „kiaggatom, megfoltozom” – után a vers kozmikus távlata – „Kiterített fagyos hálóm / az ég, ragyog – / jeges bogai szikrázón / a csillagok” – emlékezetbe idézheti a Cseres-regény, *A kapaszkodó* metafizikai reménytelenségét, kiüresedett hitét is.

Aligha a szerzői én élelményeként, hihetőbb, hogy lírai toposzként tér vissza az ütemezést és főleg a rímelést gondosan kiszámító kisebb költeményekben is az öregedés érzete, gondolata. Mint a kivételesen városi környezetet választó versben – *Hajnal a Ferenc József-téren* –, amelynek az alanyi beszélője a szerkesztőségéből az éjszakai robot után kilépve mintha „széles mezőre” érne, ahol „röpködni kezd a szíve”, ám alig pár lépés után „futva / jött a rettenés: Csak ne kélné megöregedni”. Jó lenne vitázni, „pityeregni a múlt évekért”, morfondírozik, majd sírás helyett „könyörögni kezdem magamhoz a múltó életért”. A teátrális önsajnálát szónoklatba csap át, az ifjúság dicséretébe, az érte való küzdésbe, mert „hisz benne van az irány, minden merészség, értelem”. S újabb fordulat, mintha a dicsének gyászdallá változna: „Milyen büszke az ifjú nyak... S milyen reménytelen.” A *Férfikor* egy közhely filozofikussá tételével bajlódik: „Gátakon, árkokon keresztül / jön a férfikor. / Szakállas, morc esztendő / lepik be tagjaimat. / Kódorgás közben most illik / a kérdés: mért hívt / ilyen útra négy nagyszülém / és a hajnali nap?” Pár költemény a formát öltött víz, a természet törvényei szerint megállíthatatlanul előre haladó, áradó folyó tárgyiasult valóságával és jelképével fejezi ki a halál felé sodró elmúlás érzetét. Olykor homályosan, a Kháron ladikja árnyaival sejlik fel a beteljesíthetetlennek hitt vágy, a megismerés metafizikai igénye: „Szerettem volna élve látni, hogy lesz rövid a / végtelen, hogy jön közel a messzeség” (*Csónakos*). Máskor, mint a *Folyóparton* alanyi beszélője a „Romlik s bomlik alattam a folyó. / A csónak áll s a koporsóból kilóg a bokám” groteszk képébe sűríti a kijelentését: „hóna alá szorít az idő, puhít és összerág”. Az „ahogy esik, úgy puffan” többszörös refrénjével igyekszik jelentéktelenné tenni félelmét, a „Felfordulok valahol a parton” képzelt helyzetét is a *Vízparti filozófia* alánya. Messze esik ez a hetykeség a *Folyók* vallomástevéjétől – „áradt folyóból fogtak ki, amikor megszülettem” –, aki jámbornak és mindenben hívőnek tartja magát, s olyanak, aki „azóta csókolom / és félem a vizet”. Az *időhöz* allegória, a „víznek / dobom a csontot s nyelem, mi engem illet” bizarr csattanójával. A lírai én a címben megszemélyesítettnek

vallja be, hogy „szorongás / dobol a koponya mélyén”. S tőle várja útra indulásának kezdetét: „Ezerkilencszáz – ezt tudom s te kell / tovább tudd a napot, mikor veszem el.” Ugyancsak allegorikus vers, a lélek megszólítása a *Veremből*, az idő múlását, a „hónapok úszását” panaszolva, hogy aztán a szinekdoché és a szinesztézia szóképeire bízva közérzete kifejezését: „Húztól harmincig fölfelé pislog a szem / s keserűségében fázik a láb. / Mit tud tenni a barát vagy az idegen / isten? Mit tehet itt a világ? / Megfoglak lelkem, feldoblak, lelkem, / a falból a nap felé, hátha repülsz.”

Helytálló vélekedés talán, hogy nem csupán a *Veremből* lírai alanyának, hanem a többi pálya eleji vers beszélőjének a karaktere is feltárulkozik itt, a személyiség lelki alkatától idegennek rajzolva a lelkesedést, ide illő, ám szlenges szóval, a feldobottságot. Igen jellemző lehet a szerelmes versként is felfogható *Ha nem látlak, süllyedek* indítása: „Reggel és este közt fél pillanatra, ha látlak: / egy napra elég.” Vagy a *Tavaszi országút* egyes szám első személyben előadott jelenete, amint a bicikliző legény, miután lekuporodik az őt megállító leány mellé, s ülnek ott egy darabig, „mint ama két holdbéli néma”, felpattan, nyeregbe száll s töpreng: „ki boldogabb, a nős vagy a nőtlen?” A stílusban is megnyilatkozó lelkiállapot, a témához való viszonyt kifejező tárgyilagosságra törekvés, higgadt hang vagy gyöngéd közöny nem ismerte az elragadtatottság túlzásait, sem az érzelmek, érzések, sem a hiték, elvek terén. Az inkább tartózkodó, szenttelen, játékosságában, derűjében is fanyar hang nem emelkedhetett fel a lázítás, a lelkes szavakkal buzdítás, agitálás magasságába. A társadalom kiáltó ellentétei, a fennálló rend igazságtalanságai nem tették heves szenvedélyűvé, tárgyilagos nyugalomból nem zökkentették ki féktelen indulatok. A megingathatatlan világnézeti meggyőződés, elkötelezettség hiányzott magatartásjegyei közül, távol esett szemléletétől – amit ez idő tájt az is tanúsíthat, hogy a Veres Péter ajánlotta lehetőséget, a Korunkban való közlést figyelmen kívül hagyta. Inkább mutatkozott rezignálnak, csüggedtnek, mint lelkesült hitűnek, osztályharcosnak.

A Békésmegyei Közlöny 1938 karácsonyától –1939. Újév a kivétel – nem közölt több verset, szépprózát Pálos Tibortól. Az ok egyszerű: ott kellett hagynia a szerkesztőséget, be kellett vonulnia katonának, hogy kisebb megszakításokkal lényegében 1944 legvégéig szolgáljon, úgy ötvenhat hónapon át viselve a mundért a magyar honvédség második világháborús műveleteiben, a Délvidékre való bevonulástól kezdve a szovjet frontharcokig, ahol 1941 júliusában olyan súlyosan megsebesült, hogy Kassán kórházi ápolásra szorult.

Háborús lírájának első darabjai, noha nem jelöli a tartalomjegyzék, külön ciklust alkotnak a Bolyai könyvek sorozatba iktatott 1942-es második kötetében, a Kovách Aladár szerkesztette *Zöld levél árnyékában*. Több oka lehet – és elsősorban talán politikai-ideológiai, s csak aztán poétikai-esztétikai – annak, hogy irodalomtörténetünk mindmáig kevés figyelmet s teret szánt a második világháború idején s közvetlenül utána született költemények elemzésére. Még kevésbé választotta vizsgálódása szempontjával Sötér Istvánnak a *Négy nemzedék* című antológia bevezető tanulmányában megfogalmazott gondolatát, miszerint a „magyar költészet Ady felléptétől folytat ismét igazi és őszinte harcot a konkrétumokért” (SÓTÉR István, *Négy nemzedék*, Parnasszus, Budapest, 1948, 10.). Ezeknek a felmutatása és elemzése szükségszerű Cseres lírájáról szólva is, összhangban a tárgyas valóságselemeknek a művekben történő tükrözésével, az Ingarden elnevezte ábrázolt tárgyiaságok rétegének feltárásával.

A nyitó vers, a *Besoroztak* alapján úgy vélhető, hogy a katonai szolgálatot, a katonáskodást a kezdetektől követi majd a többes első személyben megszólaló s a tárgyyszerű és tárgyilagos közlést különböző stílusesszűkökkel, szóképekkel és alakzatokkal színesítő beszéd. Végig hasonlóképpen, mint az első strófában: „Csütörtök reggel volt. Kétszázan bemaradtunk. / Az öltözésre vártunk s ott álltunk csupaszon” – eddig mint egy tudósítás vagy egy beszámoló. Ám ez a szenttelen hang a szinesztézia és a szinekdoché bevonásával mindjárt érzések közvetítője lesz: „Derekunkon a tisztek pillantása roppant. / Nehányunk merő kéz volt s volt aki csupa comb.” A seregszemle megjelenítése hasonló módon folytatódik: „Ruhából, csontokból, szándékból állt a testünk”, és fölsejlik valami a besorozás kényszerével, a katonaléttel mint állampolgári kötelezettséggel kapcsolatos érzelmi s tán eszmei ellentétekből is. „A bénák és véznák az udvaron már lestek: / örülve s irigyen mustrálták tagjainkat.” Az öröm a meg nem felelés, alkalmatlanság kifejeződéséeként áttételesen a harctól, a háborútól való félelem jelzése is. Ugyanakkor hangot ad a harcra buzdítás hazafias szólamainak, a régi idők toborzásai emlékeiként rögződött ígéretéseknek, a „szép élet a katonaelet” gondtalanságának is. „Kalapunkhoz kokárdát tűztünk és virágot. / Szánkból hetykén köptük a szót, akár

a meggymagot” – e legényesen fölényes viselkedést a többes alanyú képviseleti beszédről váratlanul alanyira váltó motyogva, dohogva szemléli. S mintegy látomásként a jövő képét vetíti eléjük: „Dünyögtem: – cimborák – arcuk sár és virág volt – / s mondtam – amit elértünk ez volt a legnagyobb.” A sárba tiport arcra hullatott virág metaforája a kegyeletes dicsőségé, a „legnagyobb” sikeré. Ezt ellenpontozzák a háborús propaganda hirdette célok, az egyén boldogító reményei: „Ilyen életünk nem volt, amilyen most lesz. / Kemény és büszke élet néz mireánk s a rang. / Dalra masírozunk – lábunk szakad, ez rossz lesz. / De szép is, megáll a lányok szívében a hang.” A hanyag rímek a honvédő frázisok kifigurázásai, az olyan pufogtató közhelyeké, mint hogy „Amerre járunk, mienk lesz minden utcakő”, s hogy „estére mienk lesz minden testes utcanő”. A bakára váró érzéki öröмок fényében elhalványulnak a hétköznapi apró-cseprő gondjai: „Hol alszunk holnap éjjel – ki fog ezzel törődni. / Délben együnk vagy este – senki nem gondol rá.” Az idő sodrában a lesz, ami lesz könnyedsége és felelőtlensége, elűzése minden, a „másvilág” jelezte veszélyérzetnek: „mért tegyük lelkünket bizonytalan pokollá”. A környezet is bizalmat, derűt sugall a fenyegetettség vagy a bizonytalanság érzete helyett: a nappal ébredők pattogó szavaira „vetkőznek a virágok”, a „kútból vidáman / buzog fel a víz”. A vetésekben lapulva a tájék „mint az áradás / torlódik” rájuk – ismét a jövő ígéretével. „Játék lesz. Barnára sült rozskenyeret kapunk. / Harcolva se gondolunk majd a háborúra. / Húsos tréfák után rumot kortyolgatunk. / Szorít, de felfelé szorít minket a regula.” Hogy a szabályok betartásával, a parancsok teljesítésével a rangfokozat „felfelé szorítása” történik-e, az utolsó, az előzőektől gondolatjelekkel elválasztott, különálló strófa nem ad rá választ. A beszélő nézőpontja itt ismét alanyira vált, és amit előbb „dünyögött”, azt itt „motyogja” helyzete érzékeléséről és értékeléséről: este fáradtan gyepe fekszik „valahol”, és „Elgondolom – ez hát kincsünk, a drága ifjúkor? / És motyogom: – mi lesz a könyveimmel?” Azon túl, hogy a végszó nem a lelkesedésé, itt is felvetődik, a könyvek az egész részeként, azaz a színekdoché szóképével vajon másra, többre, netán a jövő egészére vonatkozó aggodalom jelképei is.

Mintha valóban a maga folyamatában igyekezne bemutatni a katonaeletet, a *Beszállásolás* már a gyakorlatozások és az újoncavatások utáni szolgálat bemutatása, helyzetképbe rögzítése. A vers beszélője, mint aki nem közjük tartozik, kívülállóként tekint a csatakos lábbeliben érkező katonákra, ahogy lépteikkel „döngetik a világot”, s megrepedezik a házikónak nem a fala, hanem a „kis mosolya”. A hangulatok, érzelmek efféle átvetésével folyik tovább a közvetítés, sejtetve, hogy a falu ha nem is megszállóként, ám váratlan vendégként, kissé félszegen fogadta a bevonulókat. Egy-két eb kapu alatt megvillanó foga, a gazdasszony kezében megbillenő kosár, a fák, amelyek „meglakolnak” tűzre való száraz ágakkal, ennek a felemás fogadtatásnak a jelzései. A jelenetek egyébként szokványosak: bor után szimatolás a pincében, kiürített üzlet, megtelt kocsmá s az ölelés vágya, ám a „menyecske derék szalad tőlük”. Fekvőhelyükön, a „szalmán” a gyermekgügyögés, a kalács az otthon emlékeit hozzák elő, s velük imádságot is: „Istenhez szólnak sokan. / Ki szépen, ki amúgy s aztán – jóéccakát.” Istenhez fohászodik vagy inkább csak a szokásos „istenem” formulával él a *Megszakad* lírai alanya is, a „csak visszatérnék” reményével várva vonata indulását. Eközben szembeállítja a búcsúzás viselkedésmintáit, a zokogó lányokét, akik hiszik, hogy „megszakad a szívem”, és ettől – színesztéziával érzékeltetve – „csukott / lesz már a lelkük s a szívük süket”. Ezzel ellentétes, szinte bántóan kijózanító a lírai én szava: „Megszakad a szerelem.” Nem ámitja sem a társát, sem önmagát; furcsa hasonlattal érzékelteti jövőjüket: „elfonnyad / az ígéret és a szó semmi lesz, / mint sokéves dióban a bél”. Végül szürrealisztikus képpel, a leveleit elengedő ágéval és a szakadékéval, amelyet „szétfeszít(i) a mély idő”, szemlélteti az elválást. A laktanyai szolgálat megjelenítése Az őr, innen még a harctéri készültségen, ám már a szorongás, a félelem baljóslatú nyomaival, ahogy az alanyi beszélő egy „sötét falra” felkeveri az „elképzelt tettek / játékát”, s ahogy gondolatban-gondolattal elüti „a sötét / minden támadását”. Az elképzelt harcmező, a tettek mezeje nyomaszthatja az őrt, nem így a városból, a kimenőről hangoskodva visszatérő, borról, nőről szájaló társait. Az ellentétet a beszélő cseréjével, elsőből harmadik személybe váltva oldja fel a vers: „S az őr tudta, ők se boldogok.”

A versek következő csoportja már a háború krónikája, az epikus menet tárgyyszerű leírásába látomásos, képzelet vagy álom diktálta elemeket keverve, s váltogatva a beszédmódokat, nézőpontokat is. Közöttük három olyan van, amelyek miatt évekkel később meggyúlt a baja, nem annyira a kötetbeli, sokkal inkább a folyóiratbeli – 1942. novemberi és decemberi – közlés miatt. Mert az utóbbi az a nemzetpolitikai, társadalmi és kritikai folyóirat volt, az *Egyedül Vagyunk*, ahol egyébként időn-

ként szerepelt Darvas József, Veres Péter, Illyés Gyula, Illés Endre, Németh Andor, Weöres Sándor és Szabó Lőrinc is, s ahol tőle a *Letapos*, *A harckocsi árnyékában* és a *Podolszk alatt* című költeményeket jelentették meg. (Filológiai adalék: a kötetben a hatrészes *Letapos* harmadik részénél kezdődik *A harckocsi árnyékában*.) Ahogy ezt emlékezésében, az *Elveszített és megőrzött képek*ben kifejti, az utóbbi költeményt – a címét nem árulja el, a tartalmát azonban igen: „hogyan ijeszt rám egy hat-hetes, riadt malac” – 1951-ben az Írószövetségben a fejére olvasták, állítván: „partizánvadász vers”. Ekkor megúsza ennyivel, rá hat évre viszont, 1957-ben, amikor a Honvédelmi Minisztérium megfosztotta tartalékos hadnagyi rendfokozatától, s ő „elvi okból” tiltakozott a végzés ellen, a föllebbezési tárgyaláson ismét ezt a versét hozták fel bizonyítékul ellene s lefokozása mellett. Fel kellett olvasnia, majd azzal a megjegyzéssel kapta vissza a rendfokozatát, hogy „a vers ugyan pacifista, de a szocialista meggyőződés még nem süt belőle”.

A *Letapos* első két része többes első személyű előadása a három nap, három éjjel tartó hadszíntérre vonulás jelentőséggel alig bír, ám a háborús légkört jellemző eseményeinek. A gépekre leadott lövések, az előttük kigyúlt fényjelek, a motorok hűtőiben felforró víz, a kanyarokban nyihogó dudáik, a forraló nap heve – egy életkép vonásai, tragikus színezet nélkül még az is, hogy a „Tanyák-ból puskacső, / a falvakban géppuska szólt”, s hogy „Aki hol érte, visszalőtt”. Harci kedv, elszántság nélkül: „Nem érdekelt / semmi, csak jó reménnyel, / esőt hessentve tekintgettünk az égre fel.” Még közömbösebbé tette őket a hír – az elbeszélő a helynévvel tudósítása hitelét növeli –, hogy Valjevónál a szerbek nem harcolnak már, „fegyvert elejtve” „mennek csorba / mosollyal az árokparton libasorban”, és „cigarettaért esekednek”. A történetmesélés élőbeszéd-jellegét erősítik a mondatátvitelek (enjambement-ok), poétikusságát pedig az első rész zömmel asszonáncokból álló keresztrímei után a nyugtató, zsongító hatású páros rímek. S valóban, a magukat megadó (libasorban ezért vonuló) szerbek éppúgy a béke hírnökei szeretnének lenni, mint a szántóföldeken „felszegen” bámuló nők és öregek – a beszélő nem törekszik a frontvonalra, helyette a hátszágban időz. A többes első egyes szám elsőre cseréli fel, így adja elő, hogy a pihenőben, egy harckocsi árnyékába fekvő – innen a folyóiratbeli cím – pár órányi szenderegés után miként törnek rá az álom nyomasztó, kínzó képei. Hogy eddig a harckocsi, „ki / szinte testvérmód vitt a hátán és rázott // panaszkodva, ha az út fájt”, most, alatta fekve, mint „óriás acélhernyó” fogja eltiporni, „ha megindul ernyedte, habos / vért fakaszt belőlem a szörnyű, összezúz, letapos”. Küzdene vele, ellene – nincs más ellenség a fronton! –, mintha moloch volna, megszemélyesítve, akinek „Nincs mosolya, ha nevetek. Nem ángyom és nem sógorom, / s messzebb, mint az Isten.” Az álom a halálfélelem metafizikai s egzisztenciális kivetítődése: közeleg a harckocsi, s „hallani, / mint kriptában a vendég / lépteit, az üres lét visszhangját. És nincs mit mondani.” Az ébrenlét határán a küzdelemnek vége. Már nem maradt más, mint a vágy: „Ó, csak felébrednék.”

A harcba menetel szorongató élményei számbavételét megszakítja – mintegy a *Megszakad* ellenverseként – a szerelmi vágyakozás, Csokonaitól kölcsönözve, a tartózkodó kérelem megszólaltatója, az *Emlékezés*. Hogy a két versben ugyanaz a nő valaki a vágy tárgya, legfeljebb az ige – hajol – azonossága gyaníttatja. (Ott: „rámhajol”, itt határozói igeneves formában: „errehajolva” – mindkét helyen egybeírva, aligha az összetartozást kifejezendő.) A megszólítotthoz az a lírai alany fordul, akinek társaival együtt – itt sem nevezi meg, hogy katonák volnának – „jó és vidámító hírek nélkül, messze / járkal lábunk, soknap távolra egymástól”. Ez a távolság – az ellenpontozással – hozza közelre azt, aki, „ha jut rá egy kis idő, felém gondolsz”. Hogy csak ilyenkor, feltételezés; ezért követheti, akár felszólításként, az óhaj: „Jussak eszedbe ábrándjaid között és játékaidban.” Mintha elkülönítené egymástól az emlékezés két formáját, és az akaratlanban bízna, amikor „megborzong bőröd”, s elfogja „az enyhe kavargás, a vágy” – az akaratosról viszont lebeszélne: „Ne erőltess magad arcomért.” A víz, a folyó jelképével hozakodik elő, mentve társát a feledés vétsége alól. Hogy mint víz tükrén a képet, kár utána nyúlni, „sodorja a hab”. „Csak úgy áll meg, ha gondolsz / rólam valamit, így tud tovább élni és múlni” – az emlékezés tanításba fordul, a tanulással: élni és múlni egyet jelent.

A folyó képzetéhez nemcsak az állandó változás, hanem az elkerülhetetlen elmúlás, a halál gondolata is kapcsolódik: a következő vers, az *Átkelés* címe azért sugallatos, mert miközben felkel a túl- vagy alvilágba jutás mítoszi képzetét, aközben szembesít a háborús jelen rettenetes tapasztalatával. Különböző poétikai, stilisztikai eszközöket használ, hogy elviselhetővé tegye a látványt, a Dnyeszter folyó úsztatta s rekesztette tetemek képét. A megszemélyesítés – „szótlan folyt a víz” –

a gyász némaságát jelzi, az alliterációk – „robbant, rokkant vashíd”, a „folyam hulláit, hullámaid” – a többnyire asszonánccokból alkotott keresztrímekkel együtt a zaklatottságot, a megnyugvást keresés hiábavalóságát. És nem tudni, ellenséget vagy bajtársat lebegtet-e a folyó, a szemlélő nem ismer különbséget, szinte szenttelen: „Amíg hadihidunk keskeny padján a gép / átaldöcögött, rudakkal egy-két fáradt utász / piszkált néhány feszes katonát, hogy hült fejét / vízre bízva, ne érezzük ötödnapos szagát.” A Dnyeszter mintha fájdalmában „megborzongatta magát”, és „csobogta”: „nem látlak soha többé”. A személytelen beszéd végszava a halál előérzetének kifejezése, a veszély személyessé tétele.

A honvédelmi minisztérium szakértői által – mint volt róla szó – végül pacifistának leminősített *Podolszk alatt* lényegében egy anekdota, versben elbeszélve, két szereplővel. Az egyik a szakasza pihenő idejében sétára induló, egy tanyát, egy kolhozot szemre vételező lírai én, a másik egy szemrevaló malac. Egy tágas disznóólban találkoznak, ahol a szakaszvezető hangokat hall, s félelmében, hogy „lapuló katona” van az utolsó kutricában, pisztolyt szegezve odaugrik – a sarokból azonban a „halálra rémült / malac nézett” rá, mielőtt eldült „az iszonyattól”. „Éhesen csak a szemében élt”, félelme oda költözött. A tárgyiasítás a növényi s az emberi létre terjed át, egzisztencialista gondolatot hordozva: a háromhetes malacka „hajszolt, akár a falevél, / s mint az ember, olyan tehetetlen”. A tanyanézés során feltáruló képek a hátszág kifosztottságáról, a pusztítás nyomairól árulkodnak: üszkösen tatógó magtárajtó, mögötte égett búza, az istállóban a vályúk, amint „árván, rágottan dideregtek”, a házban hideg katlan, amely „nem látott fát már napok óta” – a megszemélyesítések az együttérzés, a részvét kinyilvánításai. A halál megjelenítése a *Két ütközet közt*, olyan természeti környezetbe vetítve, amely tán a halott sírjának helye is. A haldokló, egy – talán szuronnal – átszúrta, „átvert” üzbég leroskadt, és melle „megtelt törmelékkel, mint hegyomlás / után a völgy s hörögött, hadonászott és furcsán nyelvelt”. E haláltusa érzékletes, hangi és képi leírása az első strófa vallásbölcseleti tétele szerint a lélek vergődésére mutat. És nem a testére, amely meg sem nevezetik. „Elámulva válik széjjel a lélek és az eszköz” – a nyitó mondatban a szóhelyettesítés mintha a háborúban küzdő ember eszköz voltára is célozna, ugyanúgy, mint később a „bőr”, amely „haza tapad: a földhöz, / s érti, jajgatni, jelekkel integetni semmi haszna”. Szembeállítódik jajgatás és hörögés, ám megbékíti a föld, mindenki hazája. A csendes békeesség és a védeni való szépség példázata a *Harc közben – virágért*. A lírai alany beszéde lehet magánbeszéd, önbiztatás és figyelmeztetés is, hogy kímélje az „elhalástól” a kis virágot, vigyázzon, rá ne lépjen, mert eltíporja s „ha lehajolsz, csak fehér csontokat szedhetsz a porból”. A vers, címével ellentétben, vajmi kevés konkrétumot, tárgyias valóságélemlét tár fel a háborús helyzetről, a harc közbeni állapotról. Ugyanez igaz *Az ellenségnek* esetében is, sőt, a cím keltette várakozással ellentétben semmi sem utal a frontvonal másik oldalán, velük szemben álló fél, hadsereg, csapattest vagy katona jelenlétére, szerepére. A felütés – „Egyre megy nekem, ha tisztelsz vagy leköpsz – / sovány, mogorva késeket vagy zsíros / tányérokat huzigálsz orrom előtt. / Csak hallgatok és nem mondom: ne kínozz” – körvonalazatlanul hagyja a lírai alany alaphelyzetét, megszólalásának terét s idejét, főképpen pedig az okát. Úgy tűnik fel, a hadszíntér a lélek, a harc tétje háborgásának csillapítása, zavarodottságának megszüntetése, amiben az ellenség azzal segíthet, ha teljesíti a kérést: „Apríts fel, faragj szét”, utána majd „a forgácsokból / kiemelem összeforrott homlokom”. A metafora az erdélyi írástudók már akkortájt is használt fogalmával élve: az önösszeszedés szándékát, parancsát fejezheti ki. Akárcsak a *Mulasztás*, a nemzedéki számvetés önbírálatba hajló verse. „Nem egyszerre, apránként tudjuk meg, mit veszítettünk / a béke s mosoly gyümölcseiből, / míg szaporán tovahaladtunk s ponyvát feszítettünk / fejünk köré a látás ellen” – a keresztrímes, asszonánccos, átkötéses, az út metaforáját kibontó versbeszéd nem hagy kétségben afelől, hogy alapvetésében háborúellenes. A mulasztásokért, az elherdált lehetőségekért azonban nem von felelősségre senkit, magukon kívül, szűklátókörűségüket vagy egyenesen a vakságukat okolva, érdektelenségüket, hogy lassanként tudták meg, mi történik körülöttük s velük. Józan tárgyilagossággal, az önmarcangolás túlzó hangsúlyai nélkül mondja, hogy „az időt semmibe véve” mentek előre, s „most már hiába fordulnánk riadtan erre-arra”. „A mulasztottakat nem látjuk sem így, sem halva / viszont. Nagyon tág ívekben esnek / körénk éveink. Derengésük jut hozzánk” – homályos emlékek a múltból, a jövő halványan derengő távlati, csak az világos, hogy változtatni kellene, ám hogy hogyan, nem is rémlik. Beszédese a hiány itt is: föl sem merül, hogy a Veres Péter ajánlotta módon, „világnézetiileg”, eszmeileg-ideológiailag felvértezten, elkötelezeten kiálljon valamilyen társadalmi rendszer vagy mozgalom, politikai erő mellett. Többnyire, ám jellem-

zően ilyen világnézetileg köztes helyzetbe kerülnek vagy ilyen választanak majd a prózáíró alakjai is, lehetőleg távol tartva magukat – akárcsak az életre keltőjük – a különböző szervezett politikai tevékenységektől, társadalmi méretű mozgalmaktól.

Ez a szemléleti beállítódás, szellemi-erkölcsi alapállás mutatkozik meg azokban a szociális töltetésű, a társadalmi, gazdasági egyenlőtlenségeket, származásból fakadó hátrányokat és megkülönböztetéseket egy-egy életképbe, portréba vagy tablókba foglaló, jobbára epikus menetű költeményekben, amelyek közül jellegadóként kitűnik az *Annának, unokanénémnek, ki Bukarestben szolgált*. A kötet cím innen való, a keretet alkotó, sarkigazságot, tanítást megfogalmazó két-két sorból. „Zöld levél árnyéka kíséri / fásasztó útján azt, ki jó” – így a prológus, az epilógus pedig: „az segít ha így imádkozol: / zöld levél árnyéka, el ne haggy”. Az otthontalanság bánatát a „hazátlan szárnyas” madár szabadságának példájával enyhítené, vigaszul kínálva a hóval rakott fenyőét is: „a borókaág / mélyre hajlik, de nem török le”. Az újabb időkben a példázat Sütő András *Anyám könnyű álmat ígér* című naplóregénye képzelt párbeszédéből ismerős, ahol az Isten Gergellyel egyetértésben mondja: „A fű lehajlik a szélben, és megmarad, fiam”, más-más módon (alanyként különböző növényekkel) azonban megjelent a két világháború közötti kisebbségi irodalmunkban is. A lírai alany úgy biztat a jelen idejű gondok, bajok elviselésére, a tűrésre, hogy örök érvényű, parancssal fölért tanácsot ad: „Ne búsulj, Anna, hát sorod // miatt, de minden eszközön / a jóra s igazra törekedj. / Az élet egyszer elköszön / mindüktől úgys” – a halál vet véget az emberek között az egyenlőtlenségnek keresztényi gondolata más műveiben is felbukkan, ám elfogadása másutt kevésbé szelíd, inkább dacos, sőt, szenvtelenségbe burkolt tiltakozást vált ki. Az utóbbiakat mintázhatja a négy embert rajzoló *Péllda*. Az útra kelő legényt, akinek a verejtékét csak a felhő és az akácfasor látta, azaz a harmadik személyű beszélő szerint fáradságos munkája során nem akad társa, segítője, s akiről végül nem tudta senki, „Golyó érte vagy vipera. Mindegy. Meghalt. Tiszta sor.” Közöny kísérté a keresztiek előtt letérdepelő, előbb „mások szennyését” mosó, majd „barmok közt” munkálkodó nagylány útját is, ki végül menekülni akart, s „felbukott”. A guzsaly mellett ülő, ötven orsót halomra fonó asszony példája is a magárahagyatottságé: „szikkadt karjára” ráborulva talált rá valaki, „Zsámolya felborult”. S a negyedik példa, az öregé, ki „semmit se hallott már”, és „Köpködött: tört élete szivárgott zöld fogain át”. A záró szakasz a négy példa kiterjesztése, általános érvényűvé emelése: „egy a szenvedés”, ám milliő „görnyedt szem”. A szinekdoché szóképével szemlélteti aztán azt a milliőt is, aki, amely „mendezt”, s akinek „Ólom és vas forrasztotta be száját. Nem beszélt.” Az elégedetlenség erőszakos elhallgattatása? – a személytelenné tett alanyokkal, amelyek közül, mint a *Bibliában* is, a vas lehet a hatalom, az erő, a keménység jelképe, az ólom pedig a földi dolgoktól való elszakadás mellett, szintén, mint a *Bibliában*, utalhat az ellenség pusztulására is.

A nyomorúság, a testi és szellemi nyomor példái mellett a *Másodszületteké* felkavaróan torz voltokkal hatnak, a felfordult, tótágast álló világ képzetét keltve, a hétköznapi beszédmódot utánozva, válogatás nélkül használva szürrealista, groteszk és abszurd stíuselemeket, a fekete vagy akasztófahumor fordulatait, nonszensz szóösszetételeket. A szűkölködés, nélkülözés a „Harapták a lehullott levelet, levegőt” képében jelenik meg, az „úgy rágták a megfonnyadt semmit, foguk bele-tört” paradoxonával. Morbidba fordítva: „A kenyeret dohosan szegték meg s oly idegen ízzel / úszott bennök a falat, mint kétnapos hulla vízben.” A kívül vagy inkább felül álló lírai alany tudatja még, hogy remélték, „motyogták”, „Eljön az idő, a mienk”, ám „Nem jött el”. Ám hogy is jöhetett volna, ha „Szavuktól felfordul gyerekük – kezüktől meghalt a jószág”. Fokozhatatlanul nyomasztó közérzet, lesújtóan elhatalmasodott életérzés kifejeződése az *Október* és az *Okulás* is. Az előbbiben az éden, a paradicsom szimbóluma annak a kertnek a képében tűnik elő, „hol vért és / érett szőlőfürtöket ringat / hátán a föld”. Az utóbbi egyszerű kijelentő mondatai a nonszensz-líra példái lehetnének: „Egy éjjel három hajnal született”; „Reggelre a csillagok megérttek”; „A szőlő / bort prédikál és vizet iszik”. Az akasztófahumoré: „A megfulladt hullákat vízbe dobják. / A víz gyors. (Van, aki meg se fulladt.)” És a csattanó előtt – „Nem lesz bűnbánat. Beteljesült a víz” – grimasz a szociális eszmére: „Nyár van, a napszamosok izzadnak. / A gazda sír: isten segítsd meg őket.”

A *Zöld levél árnyékát* a négysoros versekből álló *Összegezés* zárja. Szinte kivétel nélkül a lírai alanyok hangulatfutamai, játékos hitvallásai, rögtönzések hivatásról, írásról, létszemléleti lenyomatok. Egy részük átírás, korábbi költemények tömörítése. „Áradt folyóból fogtak ki, mikor megszülettem. / Azóta csókolom és félem a vizet” (*Ráhajlok a vízre*) – a valóságosság, a tárgyiasság kétséges, még ha nem is annyira, mint a *Vízen* nyitányában: „Romlik, bomlik alattam a folyó. / A csónak

áll. (S a koporsóból kilóg a bokám.)” S a horatiusi jelmondat, az „exegi monumentum” szellemében: „Lábujjammal jelt írok a porba, / madárka, olvasd, ez ösvény vitte az isten fiát” (*Üzenet*), valamint „mit raktam, életem végén romokban áll a hegy” (*Eltévedtem*). Önellentmondásos allegória *A Javító Szándékhoz*: „Hinni abban kell, ami nincs. / Benned hát nem hiszek”, végül a céltalan öntörvényűség: „S mindegy, mit érek el. / Amit nélkülem hoztak s rám vonatkozik, / a törvény, ha jó, akkor sem érdekel” (*Nélkülem*).

A kötet fogadtatását nyilván erősen befolyásolta, hogy kissé túlzó egyszerűsítéssel szólva a kritikák megjelenési ideje egybeeshetett a doni katasztróféval. Folyóiratokban nem lelni nyomát, hogy külön vagy könyveket szemlélve írtak volna róla. A Keleti Újságban a költő erdélyi, gyergyóremetei indulását is tudató rövid ismertetés (1943. márc. 12., aláírás: Ró) arra helyezi a hangsúlyt, hogy a versekben „annyi keserűség, annyi kemény, konok dac van, amennyi egy egész életre, egy ezeroldalas kötetre is sok volna”. Elismeréssel nyugtázza, hogy Cseres a szókimondó költők közé tartozik, ám amikor a szókimondás többféle módján, formáján morfondírozik, a kritikus némi ellentmondásba kerül önmagával. Egyfelől azt állítja, hogy az erdélyi olvasók előtt „ismeretlen” alkotó a módok közül a „legegyszerűbbet választotta”, másfelől viszont felrója, hogy „szókimondásai, szó- és gondolatfűzései gyakran mégis a bonyolultság, a nyugtalanság, a lázadás látszatát keltik”. Az az érzése, mondja, hogy „nem eléggé forrott ki mondanivalója”, s ezt ezekkel a módszerekkel „akarja kendőzni”. Miután megdicséri s idézi is az *Annának* szóló költeményt mint az egyik legszebb s legerősebb” darabot, közhellyel élve bár, de reményének ad hangot: a fiatal lírikus megtalálja majd a „saját hangját”, s akkor „még értékesebb alkotásokkal” gazdagítja irodalmunkat. A Magyar Szemle Új könyvek rovatának névtelen szerző fogalmazta pár mondata (1943. nov.) lényegében lesújtó bírálat. Kezdvé azzal, hogy vagy két évtizeddel azelőtt „ultramodern költők verseltek olyan futurista és expresszionista ízű képekben”, mint most művei nagy részében a „kiadói értesítés szerint erdélyi parasztcsaládból született” Cseres. A szerző „újságát” abban látja, hogy a „valamikor a modern lélek zilált hangulatait” kifejezni igyekvő stílust helyenként „népi mondanivalóval párosítja”. Hogy mi ez a mondanivaló, tere talán volna jelezni, ehelyett az itt-ott fölbukkanó „eredeti kép, szerencsés költői lelemény” méltatását sajnálkozással zárja: a költő, „sajnos, többnyire belevész az értelmetlenség hálójába”.

Túlságosan sommás ítélet az utóbbi, amit kiváltképp nem tehetnek elfogadhatóvá az első kötetből átemelt költemények, de a világos rajzolatú élet- és helyzetképek, valamint a katonáskodást, a háborút epikus módon jelenetező, „pacificus” versek sem. A bírálatok nem lohasztották le, főleg pedig nem törték le Cseres Tibor becsvágját: megmaradni a háborús események krónikásának, a közhangulat saját érzelmein és érzésein átszűrte kifejezőjének. Bizonyosság erre az 1943 után íródott – korábban már emlegetett – kötetnyi lírai darab. Folytatódnak a karikatúraszerű portrévázlatok, mint a *Csavargó*, aki jól megvan magával, hisz csak „ilyeneket mormog: / »bagó kéne«, s »mért nem vagyok kövér«?”. A *Reggel* akár napköszöntő is lehet, hisz az égitest, amelynek „estélig sokat kell járnia”, segíti a lírai ént, hogy „iszonyat / nélkül viselhetem a tényeket és magamat”. Itt is, más szöveghelyeken is hiányzik az ábrázolt tárgyiaságoknak az a rétege, amely magába foglalná s megnevezné a „tényeket”, okát sejtetve az iszonyatnak vagy annak, hogy miért muszáj a „fejemet lecsüggesztenem”. Végző soron, hogy mi váltja ki a záró sorokban magától értetődőnek vélt érzelmi állapotot: „És (mondani se kell) szájamat összerágva / benézek és belépek a sanyarú világba.” A tárgyias valóságalelemek helyett – ismét az Ingarden alkotta fogalmat használva – a „sematizált belső látványok” jutnak szerephez, lelki és szellemi tulajdonságok, állandósulni látszó karakterjegyek. Így a nyers erőszakra való hajlam, az a kéljelgő brutalitás, amikor „a szelídfejú / gyermek” „magányában kicsinyek s állatok szárnyát / tépdési” (*Akár a gyermek*), mint Csáth Géza *Anyagyilkosságában* a Witman fiúk a bagoly szőreit, és ahogy Cseres korai elbeszélése, a *Tor* megjeleníti a rideg gyilkolást. Máskor a félelem tárgyiasul, vetül ki a földdel „összefolyó” vízre, lélek és test szétválásának sejtelmével, hogy a szívhez kapcsolódóan vetődjék fel „a bonyolult világ kusza szálain át” való eligazítás „kínja” (*Idő és rettegés*). Itt is felmerül, ami a versek többsége esetében alapvető kérdéssé válik, a képi elemek, a látvány szó teljesen átvitt értelmében, a „belső” látványok kapcsolódása. Azaz a metaforarendszer egysége, a képek tematikus, érzelmi vagy motivikus alapon történő összefüggése, illetve, ellenkező esetben, a széttagoltságuk, összefüggéstelen egymás mellett létezésük, ami az érzelmek hullámszásának, vibráló mozgásának kifejeződése lehet.